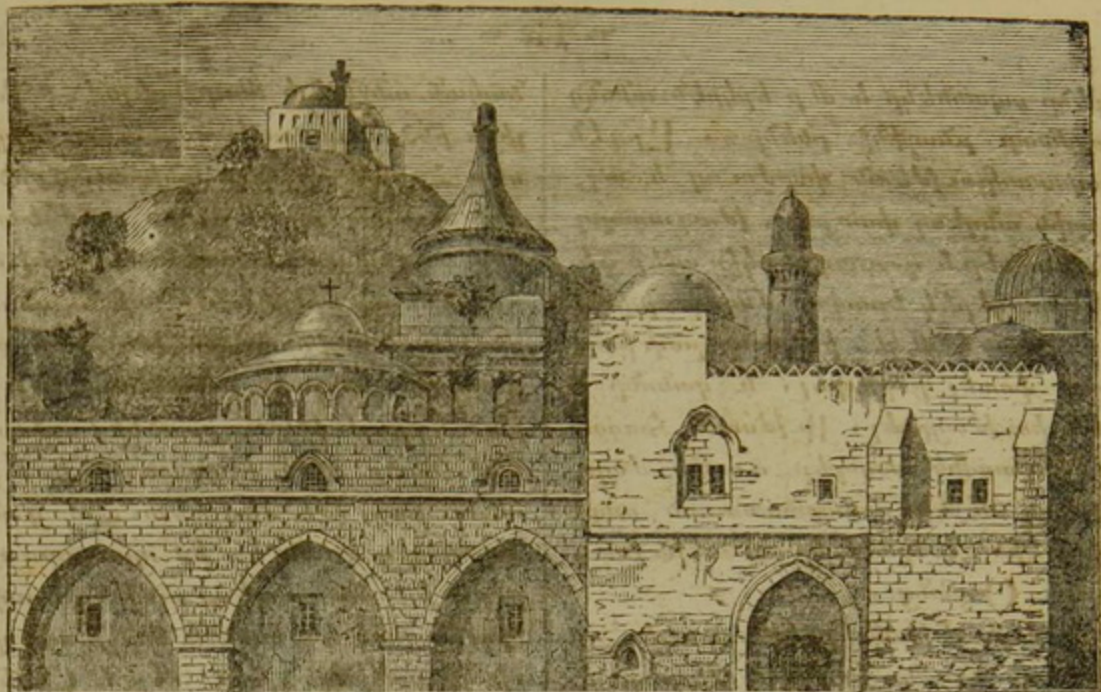

ԵՐԿՐՈՐԻ ՏԱՐԻ
ԹԻՒ 9.

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 30
1867.

ՍՄՍԱԳԻՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԻՆՆԵՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԱԽԱՐԷ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Երբ կը տեսնեմք Վերսալու Յաւնաց ներկայ ապստամբութիւնը ընդդէմ մեծագոր Օսմանեան պետութեան, պատմութիւնը կը յիշեցնէ մեզ Վիպրոսի կղզւոյն յունական ապստամբութիւնը՝ որ 1608 ին տեղի ունեցաւ ընդդէմ Ռ. Գրան : Այն երկուքին նը պատակն ալ մի և նոյնն էր, այն է ազգային ազատութիւն ձեռք բերել և ինքնուրոյն կառավարութիւն մի կազմել. սակայն աջողութեան տարերքն եզրղ հանգամանքներն և պարագաները տարբեր էին : Վիպրոսի ապստամբը որ մեծագոյն մասամբք անգոր և օգնականի կարօտ եզրղ խառնադանձ ժողովուրդն էր, ոչ իշխան մի սենէին և

բենց և ոչ առաջնորդ, այլ զիրենք գրգռողն էր արեղայ մի որ մարգարեական ոգի ունենալ կը ձեւացնէր զինքը, և ազէտ հասարակութեան քով համարում ստացած էր, և երբեմն բըժըկական արհեստի եւս հմուտ բըժը կը ցուցնէր՝ դեղեր մատակարարելով անոնց հիւանդներուն : Արքաւորդեր նա գիւղէ ի գիւղ և քաղաքէ ի քաղաք պտրտելով ու կ'ընէր, թէ « տուրք գիրքերն կարդացեր իմացեր եմ, և Մտուլումէ եւս ազգեցութիւն եղաւ ինձ տեսլեան մէջ թէ Տաճկաց իշխանութիւնը վերջացաւ. արդ առկէ յետոյ նոքա պիտի տկարանան և մէք զօրանամք. և կէր ուրեմն զանոնք ջար-

գէնր սպաննենք և մեր երկրէն անոնց տրմաոր բնաջնջ ընենք» : Արդէն տպատմութեան վարժուող և ազգային անցեալ փառքեր, թագազարդ ճակատներ և գաւազանակիր աջեր գիշեր ու ցերեկ երազող ժողովուրդ մի բաւական է մէկէն իմէկ այսչափ խօսքով վառել բորբոքել, և զանոնք ի դէն փութացրնել : Աւթառն հազար սպատերազմիկ մարդեր ռամիկ ժողովըրդոց մէջէն պատրաստուած ոտքի ելած էին, և նշանի կը սպասէին ջարդ տալու Օսմանցւոց :

Այն ժամանակները Ահսարացի Հայ մի, որոյ անունը կը թխտէ մեզ պատմութիւնը, Կորիձ և զօրաւոր զօրութեամբ, արհեստիւ մագնորձ, որ Վառտանդինա (Վեդուշա) իշխանանիստ քաղաքը կը բնակէր, և այն խռովութեան միջոցին ընտանեօք միասին գիւղերը կը սրտըտէր ոչխոր ու տաւար ծախու առնելու : Արկրցիք ճաննալով նորա արիութիւնն և երեւելի անձ մի ըլլալը, կը ջանան համոզել ու ստիպել որ իրենց հետ միանայ, և իրենց սուրբ քաշէ Օսմանեան բարեխնամ տէրութեան դէմ, ապա թէ ոչ, կ'ըսէին, զբեզբու ընտանեացդ և զաւակացդ հետ չարաչար կը սպաննենք : Ար և իցէ խոտմուկը և համոզանաց խօսքեր չկարացին Ահսարացւոյն գլուխը դարձնել և նորա հաւատարմութեան ոգին խախտեցնել օտար ազգութեան մի համար բարեգութ Տէրութեան դէմ սուր շարժել, և թերեւս իւր աքիւնն ալ թափել չնճին պատճառի մի համար, որու բնաւ պարձանք չպիտի համարէր ասրադայիս մէջ, այլ նախատինք պիտի բերէր իւր ազգին նորա հաւատարմութեան և առ իւր տէրութիւնն ցոյց տուած հարազատ ծառայութեանց համբաւը աղտոտելով, և ազգութեան ճակտին վերայ յաւիտե-

նական անջնջելի մուր բռնելով : «Վառ լիցի ինձ, պատասխան տուաւ տիրաւ սէր Հայը, որ այդ անիրաւ դորձոյն մէջ հազորդ ըլլամ ձեզ, որովհետեւ մեք ազգովին օտարացեալ ըլլալով մեր հայրենեաց երկրէն և Օսմանեան տէրութեան հովանաւորութեան ներքեւ բնակած լինելով, յանգսնութիւն ըրած կ'ըլլամ թէ որ ըսածնիդ ընդունիմ. նաեւ եթէ թագաւորն եւս լըսելու ըլլայ թէ ձեզ հետ Հայոց ազգ մասնակից եղած է, իմ պատճառաւ բոլոր իմ տառապեալ ու խեղճ աղքատոյ ճարակի կուտան և մնացեալը գէրի կը տանին : Նաեւ մեր և Օսմանեան ազգին հետ դաշն ու երդումն ունիմք ըրած, որ ձեռք չվերցնենք և թուր չքաշենք նորա դէմ» :

Այս խօսքերս երբ լսեցին Յայնք՝ առիւծ դարձան և իբրեւ հուր բորբոքեցան. վաղեցին խաղոյն նորա վերայ, այնչափ զարկին որ կիսամեռ գետինն ինկաւ դուրի գգայութենէ : Մէջերնէն գլխաւորը հրամայեց որ դեռ շունչը վերայէն չգացած՝ փորը ձեղքէն և նորա լերդն ու սիրտը դուրս քաշելով մասն մասն բաժնեն ու աքիւնաթաթախ ուտեն, որ իւրեանց սիրտը զովանայ : Արձեւ թէ ասիկոյ փորձաքար մի էր, որոյ վերայ ուղեցին իրենց սուրբըր փորձել, և կամ առաջին յաղթութիւն կը համարէին անօրէն պատճառի համար անմեղ արիւն թափելն, և արդարացի և համարձակ պատասխանոյ մի արեան արժողութիւն տալ : Այսպէս գաղանային կիրքերնին յաղեցրնելէն յետոյ խեղճ Հայուն մարմինն ալ կրակին մէջ նետեցին, բայց հաւատարմութեան մեծ նահաւտակին յիշատակը չկարացին բնաջնջել : Յատկապէս նաեւ նորա զաւակուհիք ու կինը, որ վախուճ Յունաց կրօնքն ընդունեց, զգոնք միլը-

տեղով և կիսորացի Յոյն կանանց հա-
ղուած հագուցին, նոյնպէս և տղա-
յոց, և ասոր վերայ այնչափ քաճառ-
լով կ'ուրախանային, որպէս թէ իրենց
քաղաքական նպատակին հասնելով մեծ
ու հարուստ աւարներու տէր եղած
ըլլան: Յետ այնորիկ թէ կինն և թէ
տղայքը Պաֆու լսուած գիւղը եկե-
ղեցւոյ մի մէջ փակեցին, որպէս զի
չփախչի մինչեւ որ իրենք պատերազ-
մէն ետ դառնան:

Խուսրէվ փաշայ, որ կիպրոսի ընդ-
հանուր կառավարիչն էր, Յունաց ա-
սորոտամբու թիւնն լսած օրէն, ձայն
ստարով բարբ ցորբերն և զօրապետնե-
րը ի դէն կոչեց, կամաւորներ եւս և
կան նոցա յարեցան, և եղաւ մեծ բա-
նակ մի: Յունաց անհաւատարմու-
թեան այն յարացոյց եղող դէպքը,
Հայոց ի բնէ անտի առ ի. Գուռն
ունեցած հաւատարմութեան հրապա-
րակաւ ազգացուցուելու պատճառ մի
տուաւ, փասն զի Խուսրէվ փաշայն
բոլոր զօրբերն հետը տարած ժամա-
նակ՝ Արտանդինա քաղաքին սրահպա-
նութիւնը հոն դանուող Հայոց ձեռ-
քը յանձնեց, սարսաղինութիւն տա-
լով միանգամայն որ ամենայն զգու-
շութեամբ սրահորանն իշխանանիստ
քաղաքը Յունաց յանձակմանց գէմ,
մինչեւ իւր դառնալը: Հոն տեսնելու
էր Հայոց կարծութիւնը, որոնց ե-
րակներուն մէջ կարծես թէ Աիլիկեց-
ւոյ իշխանութեան ժամանակի սա-
տերազմասէր և պատերազմի գաշտե-
րուն մէջ մեծցող ու մնող իրենց նախ-
նիքներուն արիւնք դեռ չըջան կ'առ-
նայր, ամեն մէկերնին մէկ մէկ պատ-
ուար դարձան և (յանայեւոյ սուրը
ձեռուրնին և հրազէնն ուսերնին այն-
պէս կը հսկէին քաղաքին վերայ, թէ-
պէտ և իրենք սահաւաւոր, բայց զ-
բաւ թեամբ և ուժով քառասորտիկ ա-

ռաւելութիւն ունեցող խուժի մի
կրնային դիմադրել:

Խուսրէվ փաշայ իւր բանակաւ յան-
կարծ Յունաց ազատամբութեան կեղ-
անաակեցոյն վերայ յարձակելով, թէ-
պէտ և Յոյնք խմբեցան իսկոյն պատե-
րազմ տալու, բայց մէկ մի որ կիրթ և
փորձ աւաջնորդ չաւնէին, երկրորդ
սրաստերազմական պաշար բաւական չա-
նելով, « ոչ կարացին կ'ըսէ ժամանակա-
գիրը, ժամ մի ընդդէմ կալ Տաճկաց », որոնք
անխնայ կատուեցին կառնիճա-
ղանձ բաղմութիւնը, իբր քառասուն
հազար ոգի, և մնացեալները փախկան-
լեռներն ու անտառները: Այլ տեսնե-
լով Յոյներն որ իրենց տհառ ու կակ-
խորհրդոյ արդիւնքը միտասկար եղաւ,
և ձեռուրնին ունեցած քիչ շատ աղա-
տութիւններն փճանալն յետոյ ան-
թիւ մարդոց հոգիներն ալ վերայ տը-
ւին, անձնական միտանին ակամայ զե-
րենք զգաստացընելով, միջնորդութե
հաշտարար մարդոց ընդունեց Խուս-
րէվ փաշայ նոցա հնազանդութիւնը,
մոտակրով որ մարդկան կորուստը ար-
քունի գանձուն կորուստ է, փասն որոյ
և մեռեալ անձինքներուն գլխահարկը
ողջ մնացողներէն հրամայեց որ պա-
հանջուի, որ բաւական տարի մնաց
այնպէս:

Այլ փաշայն և զօրքը յաղթու-
թեամբ ետ կը դառնային, Պաֆու
գիւղէն անցնելու ժամանակին, ուր
եկեղեցւոյ մէջ արգիլուած էին մաւ-
գործին կինն ու տղայքը, բնով զ-
բաց ետ դառնալը թմբուկի և ուրա-
խութեան ազգալսներով, պօռաց և
կեղեցւոյ մէջէն բոլոր իւր կանացի ու-
ժայն և յօգնութիւն կը կոչէր զիսա-
մութիւնն ընդ գէմ քրիստոնէութե:
Չարմացան զօրբերն ահագապէս ձայ-
նէն և դէպ ի եկեղեցին գիծելով տե-
սան խեղճ կին մի և ողորմելի զաւ կը-

ներն իւր բոլորովորդ պաշարած, որոնք օգնու թիւն օգնու թիւն կը գոչէին, և Յունաց բարբաբոսութեան ձեռքին ազատել կը խնդրէին: Այլը բարեգութ փաշայն, որու սիրտը մարդասիրական զգացումը լի էր, և քան զաւետարանական մարդագետութեամբք սնեպ ժողովուրդ մի կը զգայր մարդկութեան արժանիքն և խղճի ազատութեան յարգը, լսելով կնկանը բերնէն նորա գրեխէն անց կացած բոլոր չարիքներն և անիրաւ ապստամբութեան հաղորդ չղանուելուն հաւատարմութեան նա հասակեղող իւր էրկան գժբադդութիւնը, ոչ միայն փաշայն՝ այլ և իւր զօրքերն և բոլոր ներկայ գտնուող մարդիկ սկսան գթութեան արտաւայելի փել, մսխթարել զինքն և տղայքը յուսադրական խօսքերով, և իրենց հետ միասին ամենայն տառաչովութեամբ և խնամք տարին ի Վեգոչա և Հայոց ազգին ձեռքը յանձնեցին:

Ախլրացի մահմետականք որչափ որ անկասկած էին Հայոց հաւատարմութեան և միամիտ հարստակութեան վերայ 1571 թուականէն ի վեր, յորում ժամանակի Ախլրասի տիրեցին իսլամք օգնութեամբ Հայոց ազգին, և այն ժամանակէն ի վեր Վեգոչոց կամ

Աստանդինայ քաղաքին մէկ դրան պահ պանու թիւնը Հայոց յանձնուած էր, և անանց ձեռքն էր մինչև ի մօտ տարիներս, այսու ամենայնիւ Ախլրացի հայուն իբր ի կողմանէ բովանդակ ազգին մահուամբ չափ ցոյց տուած հաւատարմութեան վկայութիւնը տեսնելով, և սքան զես սկսան պատուել զազն Հայոց եւ արտօնութիւններ շնորհել նոցա: Այն յարգն ու պատիւը դես մինչև ցայսօր կը վայելեն հոն մեր փոքրաթիւ ազգայինք, բայց երանի թէ, ինչպէս ուրիշ շատ հայաբնակ տեղեր, նոյնպէս և հոս հայ ժողովուրդին իրենց մէջ եւս սիրոյ և հաւատարմութեան ուխտեր հաստատած լինին, զիտարեղայրաբար ընդգրկեն, այն կործանիչ և անուեր ետութեան իրենց մոտց մէջ տեղիք չտան. մեծը պզտիկին, ու պզտիկն իւր մեծին արժանաւոր եղած պատիւն ու յարգն ընծայեն, ուսկէ կը ծագի ներդաշնակութիւն ազգային կառավարութեւ որոնց և ընթացից մէջ, և այս ալ ծնունդ է բարօրութեան և յառաջագիմութեան ժողովրդեան մի թէ ուսման, թէ քաղաքակրթութեւ և թէ հարստութեան շաւղին մէջ. և այն ժամանակ կրնամք ըսել թէ ազգը կը յառաջագիմէ:

ՍՈՒՐԲ ԶԱԿՈՒԱՅ ՎԱՆՈՒՅ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ԵՂԵՅԻ ԼՈՅՍ

Frat Lux !...

(Շարունակութիւն և վերջ, տես թիւ 8:)

(Suite, et fin voir page 114.)

« Հայոց (պարս Զակարայ) եկեղեցւոյն վերայ տեսնցած իրաւունքն միշտ իրաւունք է, թէ հռոմէացի լիթուոյն հետ միացեալ ըլլան և թէ ոչ, ըստ որում անհատական է իրենց սեփականութիւնը և ոչ ընդհանուր քրիստոնէից յատկացեալ. և թէպէտ լատինաց թագաւորութեան ժամանակ իրրեւ հերձուած, յետոյ իբր կաթոլիկ և սպա զարմեալ իրրեւ հերձուած ըլլան, այսու ամենայնիւ իրենց տառաչածքն եղած է միշտ, և երբեք հ. Պանտալէոնի՝ ժ. զա.

«Les droits des Arméniens sur le Sanctuaire restaient les mêmes, soit qu'ils se trouvaissent unis, ou non, à la cour de Rome, leur propriété étant individuelle et non de la généralité des Chrétiens; et bien que considérés schismatiques pendant le Royaume Latin, Catholiques ensuite, et après schismatiques de nouveau, c'était toujours eux qui l'ont possédé; et jamais les Latins, partisans de l'Espagnol P. Pantaleo, auteur du XVI siècle, ou de